

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

ENCIKLOPEDIJSKO O SLOVENSKEM JEZIKU

Ko je delo dobro opravljeno, ga je na moč težko kritizirati. Tako je z novo Toporišičevo Enciklopedijo slovenskega jezika (ESJ), knjigo, ki predstavlja, kakor se na platnicah obeta, »pravi zaklad slovenskega jezika in njegovega jezikovnega izrazja«.¹ Knjiga je namenjena »vsem, ki jih zanima slovenski jezik: tebi, dijakom in študentom, učiteljem in profesorjem, lektorjem, prevajalcem, jezikovnim politikom in praktikom, pravzaprav vsakemu Slovencu«, se pravi, čim širšemu krogu domačih bralcev. To izhodišče potrjuje tudi avtorjeva trditev, da »jezikoslovno in slovenskojezikovno zainteresiranemu ni treba znati drugega kot abecedo, pa si bo za neznani mu jezikovni izraz/pojem v tej knjigi hitro našel ne le, kaj pomeni, ampak tudi, v kateri konkretni obliki in v kolikšnem obsegu je imenovano značilno za slovenščino«. Čeprav knjiga (po založnikovem mnenju) ni namenjena neslovenskemu slavistu oz. slovenistu, pa je tudi zanj zelo koristna. Zato jo bomo skušali oceniti v duhu zgoraj omenjene avtorjeve trditve ne le s stališča domače (slovenske) uporabnosti, ampak tudi širše slavistične in splošnojezikoslovne. Avtor te ocene ni kompetenten ocenjevati ESJ s stališča slovenskega jezikovnega čuta, zato bo vprašanje sprejemljivosti na novo tvorjenih poimenovanj puščeno ob strani.

Zamisel ESJ daleč presega že obstoječe priročnike slovenskega jezikoslovnega izrazja, kot sta Paternostova Slovenian-English Glossary of Linguistic Terms (Pennsylvania: Pennsylvania State University, 1966), ki nudi angleške ustreznike slovenskim jezikoslovnim izrazom, ter dvodelni Slovník slovanské lingvistické terminologie (Praga: Academia, 1977, 1979), v katerem se navajajo slovenski ustrezniki (ob drugih slovanskih in zahodnoevropskih) strukturalnojezikoslovnim izrazom (pretežno praške šole), ki se uporabljajo v slavistiki. ESJ vsebuje v glavnem jezikoslovno izrazje, pa tudi literarnozgodovinsko, poetološko, verzološko.

ESJ je tudi razlagalna, normativna, in kar je najpomembnejše, predstavlja ne le slovenske ustreznike mednarodnim jezikovnim in jezikoslovnim izrazom, temveč izrazje in pojme, ki prikazujejo svojskost in enkratnost slovenskega jezika, npr. članki o slovenskih narečjih, o formiranju slovenskega knjižnega jezika. Tako najdemo opredelitve strokovnih izrazov (*abeceda, ablativ, absolutni čas, bahuvrihi, barbarizem, bariton, cirilica, citat, čas, časovna oznaka*), posebnih slovenskih in zgodovinskih pojmov (*bohoričica, Breznikov pravopis, Breznik-Ramovšev pravopis, Dalmatinova biblija, Janežičev slovar, Japljev prevod sv. pisma*), pa tudi problemske članke (*angleščina kot stični jezik, beneškoslovensko knjižnojezikovno izročilo, gostovalni status jezika, jezik v cerkvi, jezik v skupščini, jezik v šoli, katoliško obdobje knjižnega jezika*). Čeprav se podajajo tudi mednarodni izrazi, pa je prednost dana domačim, ko se le-ti nanašajo na slovenščino. Razlage za slovenske sklone npr. najdemo pod iztočnicami *imenovalnik, roditeljski, dajalnik, tožilnik, mestnik, orodnik*, v člankih pa se vrstijo tudi sopomenke nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, lokativ, instrumental. Take sopomenke nastopajo tudi kot iztočnice s kazalkami, ki napotijo bralca na domači izraz. Neslovenski skloni kot npr. *ablativ, adlativ, translativ* imajo razlago kar pod mednarodnim izrazom, ob njem pa najdemo slovenski ustreznik, če ta obstaja (*ločil-*

¹ Jože TOPORIŠIČ, *Enciklopedija slovenskega jezika* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992), 384 str.

nik, približevalnik). To je zelo smiselna rešitev, ker sta obe vrsti izrazov nujni: domače izrazje poudarja specifičnost strukture in zgodovine slovenščine, medtem ko mednarodni izrazi olajšujejo razumevanje besedil o splošnojezikoslovnih zadevah, ki so lahko namenjena tudi priložnostnemu (tujemu) bralcu.

Nekako moteče je zelo majhno število navedenk, ki bi napolnile bralca na nadaljne razlage in aktualno literaturo. Domnevamo, da je ta izpustitev prisilna, ker bi se drugače knjiga razširila na še kake sto strani in bi bila toliko bolj nepriročna. Redki bibliografski podatki so minimalni in z različno stopnjo obvestilnosti, npr. pod *celjsko književno izročilo* »Pisci: A. Breznik, J. Goličnik, M. Zagajšek (Slovenska grammatika . . . , 1791), J. Alič, J. A. Župančič, J. Drobnič (Slovenska čbela, 1850)«, ali pod *SZDL in njena skrb za slovenski jezik* »Pismo IOGO SZDL Slovenije v zvezi slovenščine v javnem življenju, 21. 4. 1965; za pravičen odnos do lastnega jezika. Ugotovitev IO SZDL Slovenije ob 10-letnici Pisma / . . . /, 22. 4. 1975 [. . .]. Od Bena Zupančiča imamo v tem okviru esej Za višjo jezikovno kulturo (v: Beno Zupančič, Kultura včeraj in danes, 1979, 191–293)«. Težko bi rekli, za katero načelo izbire podatkov gre.

Članki so izredno informativni. V jedrnatih oblikah zainteresirani bralec lahko spozna najpomembnejše stvari o obsežnih problemih, za katere bi sicer moral prelistati številne članke in knjige, kot je npr. položaj slovenskega jezika v odnosu z drugimi jeziki: *angleščina (francoščina . . . , furlanščina . . . , italijanščina . . . , latinščina . . . , madžarščina . . . , nemščina . . .) kot stični jezik, čitalničarstvo in slovenščina, germanizem, hrvatar, hrvatenje, jezik med NOB, jezik v vojski, jugoslovanstvo, kroatizem, namčevati, nemčur, slovenski jezik, slovenski jezik v izseljenstvu (. . . v Jugoslaviji, . . . v zamejstvu, . . . v zdomstvu), manjšinski jezik, mešano ozemlje, neslovenski jezikovni otoki na Slovenskem, poitaljanjenje, romanski jeziki kot stični, slovensko-angleški (-francoski, -italijanski, -nemški, -ruski, -severnoslovanski) stiki, slovenščina in hrvaščina (. . . in srbohrvaščina . . . , in srbščina, . . . in stara cerkvena slovanščina), slovenščina kot slovanski jezik, slovenščina kot tuji jezik, slovenščina na neslovenskih univerzah, slovenščina za tujce, srbohrvatizem, stični jezik, stični jeziki slovenščine, tujska slovenščina, učni jezik, umiranje jezika, uradni jezik, vzhodnoslovanski jeziki (zahodnoevropski jeziki . . . , zahodnoslovanski jeziki . . .) in slovenščina, zamejska knjižna jezikovnost, zamejska slovenščina, zatiranje jezika, zdomska slovenščina; slovenska knjižna izročila: beneškoslovensko (celjsko . . . , koroško . . . , mariborsko . . . , pokrajinsko . . . , primorsko . . . , rezijansko . . . , vzhodnoslovensko . . .) knjižno izročilo, katoliško (predmarčno . . . , preporodno . . . , prerodno . . . , pridigarsko-bratovščinsko . . . , razsvetlensko . . . , reformacijsko-protireformacijsko . . .) obdobje (vseslovenskost . . . , začetnik . . .) knjižnega jezika, knjižnojezikovna izročila, obdobja (protestantska podlaga . . . , razvoj . . . , samobitnost . . . , slovarji . . . , teze o narečni podstavi . . . , zgodovina . . .) slovenskega knjižnega jezika, vseslovenski knjižni jezik, zabloda, zborni knjižni jezik. Vsebina člankov teh dveh tematskih sklopov v ESJ daje bralcu solidno osnovno izobrazbo na področjih, o katerih (vsaj po večini) definitivne knjige še niso napisane.*

Knjiga je v prvi vrsti namenjena slovenskemu bralcu, zato so izrazi definirani z nekako slovenocentrističnega stališča. V glavnem je to dobro in primerno, tu in tam pa pride do nenatančnosti ali dvoumnosti, če jih gledamo v širšem jezikoslovnem kontekstu. Nekaj primerov: [T]eško izgovorljiv sklop: »Lahko gre za besedno zvezo s prepletenim glasovjem, ki se človeku meša, zlasti za zvezo dveh ali več soglasnikov, ki je na začetku besede (ali med dvema samoglasnikoma) možna, na koncu (ali na začetku) pa ne, npr. *dlaka, padla* proti

padel).« Tegoba pri izgovoru soglasniških sklopov je relativna stvar, ki je odvisna od strukture danega narečja ali jezika. V osrednjih slovenskih narečjih se je npr. začetni sklop *pč-* (< **bāč-*) odpravil tako, da se je ohranil šibki jer in sta se premestila soglasnika (*čebela*), medtem ko je v prekmurskem narečju jer odpadel, samoglasnika pa se po mestu izgovora razločujeta (*fčela*). Drugod v slovanskih jezikih je tak sklop lahko izgovorljiv, prim. rusko *pčela*, ukr. *bdžola*. Še bolj skrajne primere najdemo v jezikih kot npr. gruzinščina, ki dopušča, zdi se, prav nemogoče sklope kot *mčvrtneli* 'trener', *ševdzleb* 'jaz lahko'. [M]rtvi jezik se pojmuje kot »[j]ezik, ki se ne uporablja več za tvorbo besedil v normalnih sporočanjskih položajih, npr. v družini, sploh za praktično sporazumevanje in za druge vloge, tudi se ga otroci ne učijo kot maternega: npr. latinščina in stara grščina«. Pri tej definiciji se izgublja (ali se izpušča) razlika med jeziki, ki se ne uporabljajo več v normalnih okoliščinah (latinščina, cerkvenoslovanščina, koptščina) in zares izginulimi (etruščanščina, hetitščina).²

Pri nekaterih poimenovanjih pa pride do dvoumnosti, ker je razlaga preveč lakonična ali zahteva preveč izobraženega bralca, kar je v nasprotju z izhodiščnim načelom o dostopnosti knjige vsakemu, ki je jezikoslovno zainteresiran in zna abecedo. Npr. drugi pomen izraza *kroatizem* je »[z]a hrvaščino značilen jezikovni pojav, npr. *kazalište*, *sveučilište* za 'gledališče, univerza'«. Na prvi pogled bi mislili, da *kroatizem* pomeni le načelno izogibanje prevzetih besed. Če upoštevamo položaj hrvaščine v jugoslovanskem političnem prostoru, razumemo, da gre za izogibanje izrazom, ki jih najdemo v srbsščini, kar naj bi čim bolj zdiferenciralo hrvaščino od srbsščine (*нозорпште, универзитет*). Vsekakor bi bilo bolje, če bi bilo za prvine tega drugega pomena eksplicitno povedano, da ne bi bilo ugibanje, za kateri pojav gre, prepuščeno bralcu. Izraz *čustveni dajalnik* je opisan kot »[r]aba naslonskih oblik osebnega zaimka kakor *Kam mi pa greste?*; *Veste, jaz vam zadnje čase slabo spim*«. V tem primeru, ko gre za nenavadni slovnični pojav, bi bilo bolje razložiti, kakšno funkcijo ta zaimek ima. Pri iztočnici *južnoslovanski jeziki* beremo, da so »[t]ipične skupne lastnosti: *krava, ralo, mléko*«. Gotovo prastara prestava v sklopu samoglasnik + jezičnik ni niti edina niti najpomembnejša tipična skupna lastnost južnoslovanskih jezikov (sicer jo delijo z zahodnoslovansko skupino). Dalje beremo, da sta »[b]olgarščina in makedonščina (ter torlaška skupina srbohrvaščine), [. . .] netonemsk[i], [. . .] bolj pod vplivom t. i. balkanizma,« pri čemer *balkanizem* v slovarju ni nikjer definiran. V članku *raznočasje* so podani primeri, pretežno s področja glasoslovja, ki bi utegnili nestrokovnjaka zmeti, npr. »prvotnoslovensko *präg-* se s časom razvije v *präg-/prág-/prâg-* (*präg, prága, na prâgu*).« Ker strokovnjaki že vedo, kaj je *raznočasje*, bi bilo bolje navesti primere, ki so bolj dostopni navadnemu bralcu, ne da bi se ta bil prisiljen boriti ne le z novim izrazom, temveč tudi s skrivnostnimi znamenji.

Nekateri izrazi se zdijo nekako nepotrebni, posebno glede na prostorske omejitve. Taki so npr. *hlipanje, kihanje, neurejenost misli, odsprednji slovar, tiho branje*. V zamenjavo bi bilo morda mogoče napisati popolnejše članke pri zgoraj omenjenih lakonično definiranih izrazih.

Knjiga je izredno lepo oblikovana. Šibka točka so izredno zahtevna znamenja za naglase in simbole za rekonstruirane oblike. Pravo zmešnjavo jerov, polglasnikov in naglasnih zna-

²Na sploh je izraz *mrtvi jezik* (ang. *dead language*, rus. *měrtvyj jazyk*) ponesrečen, ker tak jezik lahko tako rekoč vstane od mrtvih, kot npr. hebrejščina, ki se je spremenila iz obrednega v pogovorni jezik.

menj najdemo npr. pri primerih v člankih *kreпки polglasnik*³ in *kreпки položaj*.⁴ Drugače je tiskarskih napak izredno malo, kar je presenetljivo pri takem zahtevnem besedilu. Edino »navadno« napako, ki smo jo našli, je ponovitev besede »svojemu« v članku *radijski jezik*.⁵ Taki primeri so tako redki, da ne zmanjšajo splošnega lepega vtisa izdaje.

Maloštevilne pomanjkljivosti vstran, ESJ je v celoti velik dosežek za slovenski jezik in slovensko jezikoslovje. Posebnega občudovanja je vredna, ko pomislimo, da je delo enega samega jezikoslovca (enciklopedije so po navadi kolektivno delo). Knjiga bo gotovo obvezni priročnik za tiste, ki se ukvarjajo s slovenščino kot predmetom raziskave, in sploh za vse, ki se ukvarjajo s slovensko pisano in govorno besedo. Slovenci so lahko upravičeno ponosni na svojega jezikoslovca vodnika.⁶

Marc L. Greenberg

Kanzaška univerza, Lawrence, ZDA

KORESPONDENCA MED JANOM BAUDOUINOM DE COURTENAYJEM IN VATROSLAVOM OBLAKOM¹

V novi seriji znane in za slovensko znanost in kulturo pomembne zbirke Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Südslaven so kot 3. zvezek izšla pisma Vatroslava Oblaka in Jana Baudouina de Courtenayja iz let 1881–1896, skupaj 45 Oblakovih in 16 Baudouinovih; prva so ohranjena v arhivu bivše sovjetske akademije znanosti v Peterburgu, druga v Oblakovi zapuščini slavistične knjižnice na dunajski univerzi (gl. Lenčkova uvodna pojasnila, 9). Gre za celotno objavo ene najzanimivejših slavističnih in slovenističnih jezikoslovnih korespondenc, ki skozi prizmo dveh velikih znanstvenih osebnosti osvetljuje poldrugo desetletje v slovenskem in širšem jezikoslovnem dogajanju; posebna vrednost teh pisem pa je tudi v tem, da razkrivajo redko odkritosrčnost in človeško navezanost učitelja in učenca, ki se je v tem času razvil v samostojnega in izvirnega raziskovalca slovenskega in drugih južnoslovanskih jezikov in katerega življenjska pot se je končala pri dvaintridesetih letih.

Knjigo sestavljajo tele enote: urednikov zapis o načelih in izpeljavi izdaje pisem (11–12), okrajšave in simboli (13–14), kratek portret obeh dopisovalcev (17–24), Lenčkova uvodna študija o značaju korespondence med Oblakom in Baudouinom de Courtenayjem — dalje BdC — (25–41), preglednica pisem z datumi (42), fotografski posnetki Oblakovih pisem BdC-ju (43–179), posnetki Predela, Bleda, Celja, Zidanega mosta in BdC-ja v Reziji (180–182), tiskani prepis (transkripcija) Oblakovih pisem po zaporednih številkah od 1 do 45 (183–224), komentar k tem pismom (225–256), fotografski posnetki BdC-jevih pisem Oblaku (257–330), tiskani prepis BdC-jevih pisem Oblaku (331–354), komentar k BdC-

³Konkretno *t-ъ* nam. *tъ*, in *psъъ* nam. *psъ*.

⁴Konkretno *тъмън`ъ* nam. *тъмнѣ*, kar je kot pri ³ tiskarska zadrega.

⁵Stavčevo borbo z izredno zahtevnim besedilom opisuje Živa VIDMAR, Gutenberg tudi ni imel nikakršnega začetnega arhiva, *Delo* 24. 6. 1992, str. 13.

⁶»To [je] jezikoslov[ec], ki ustvarj[a] trajna dela na raznih jezikoslovnih področjih.«

¹Rado L. LENCEK, *The Correspondence between Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929) and Vatroslav Oblak (1864–1896)* (München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1992), 400 str.